

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DUDUQLANISH NUTQ KAMCHILIGINI KELIB CHIQISH SABABLARI

Abidova Nilufar Zakirovna
pedagogika fanlari doktori (DSc),
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti
nilufar1976@list.ru. +998 99 823 11 90
Abduxamidova Munis Javlon qizi
Kimyo Xalqaro Universiteti 1-kurs MSPD

Annotatsiya. Mazkur maqolada olimlarning ilmiy izlanishlariga tayangan xolda duduqlanishning asosiy kelib chiqish sabablariga to'xtalinadi, etiologik omillarning tavsifini yoritishga uriniladi. Shuningdek, tahlil asosida o'z fikrlarini bayon qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanish (disfluency) nutq kamchiligining paydo bo'lishi va rivojlanishi ko'plab omillar bilan bog'liq. Ushbu holatning kelib chiqish sabablarini aniqlash va tahlil qilish, bolalar nutqining normal rivojlanish jarayonini tushunishga yordam beradi. Duduqlanishning asosiy sabablari orasida irsiy omillar, neyropsixologik omillar, oilaviy va ijtimoiy muhit, hamda bolaning individual psixologik xususiyatlari muhim o'rin tutadi. Shuningdek, bolalarda nutq rivojlanishining kechikishi yoki stress va hissiy muammolar ham duduqlanishga olib kelishi mumkin. Ushbu maqola, maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishning kelib chiqish sabablarini ko'rib chiqadi va bu holatni bartaraf etish uchun pedagogik va psixologik yondashuvlarni tavsiya etadi.

Kalit so'zlar: duduqlanish, nutq patologiyasi, nuqson, sabablar, emotsional buzilish, muhit, miya yarim sharlari, disfunktsiya, duduqlanish, maktabgacha yosh, nutq kamchiligi, irsiyat, neyropsixologiya, psixologik xususiyatlar, rivojlanish kechikishi, stress, pedagogika, psixologiya.

Аннотация. В данной статье, основанной на научных исследованиях ученых, рассматриваются основные причины заикания и делается попытка пролить свет на описание этиологических факторов. Он также выражает свое мнение, основанное на анализе. Возникновение и развитие заикания (нарушения речи) у детей дошкольного возраста связано со многими факторами. Выявление и анализ причин этого состояния помогает понять нормальный процесс развития речи у детей. Среди основных причин заикания выделяют наследственные факторы, нейropsychологические факторы, семейную и социальную среду, а также индивидуально-психологические особенности

ребенка. Задержка речевого развития у детей, стресс и эмоциональные проблемы также могут стать причиной заикания. В статье рассматриваются причины заикания у детей дошкольного возраста и рекомендуются педагогические и психологические подходы к решению этой проблемы.

Ключевые слова: заикание, речевая патология, дефект, причины, эмоциональное расстройство, среда, полушария головного мозга, дисфункция, заикание, дошкольный возраст, дефект речи, наследственность, нейропсихология, психологические особенности, задержка развития, стресс, педагогика, психология.

Annotation. This article, based on scientific research by scientists, focuses on the main causes of stuttering, attempts to clarify the description of etiological factors. It also expresses its own opinions based on the analysis. The emergence and development of stuttering (disfluency) speech deficiency in preschool children is associated with many factors. Identifying and analyzing the causes of this condition helps to understand the normal development of children's speech. Among the main causes of stuttering, hereditary factors, neuropsychological factors, family and social environment, and individual psychological characteristics of the child play an important role. Also, delayed speech development in children or stress and emotional problems can also lead to stuttering. This article examines the causes of stuttering in preschool children and recommends pedagogical and psychological approaches to eliminate this condition.

Keywords: stuttering, speech pathology, defect, causes, emotional disorder, environment, cerebral hemispheres, dysfunction, stuttering, preschool age, speech defect, heredity, neuropsychology, psychological characteristics, developmental delay, stress, pedagogy, psychology.

KIRISH. Duduqlanish-bu nutq motor nevroz tizimlari mexanizmi bilan aloqa qilish jarayonida yuzaga keladigan nutqning diskordinativ tortishishli buzilish va klinik jihatdan birlamchi, nutqning o'zi, ya'ni neyromotor kasalliklar va ikkilamchi, nevrotik kasalliklar bilan ifodalanadi, ular ko'pincha kattalarda ustunlik qiladi. Duduqlanish turli xil kelib chiqadigan minimal miya yetishmovchiligi natijasida nutqdagi temp-ritm kamchiliklari ko'rinishida yuzaga keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Duduqlanish nutq buzilishini tarixiy va zamonaviy jihatlarida tahlil qilinadigan bo'lsak quydagi yo'nalishlarni ko'rib chiqishimiz mumkin: psixologik-pedagogik (G.A.Volkova, R.E.Levina, S.A.Mironova, V.I.Seliverstov, N.A.Cheveleva, A.V.Yastrebova va boshqalar), klinik-pedagogik (N.M. Asatiani, L.I.Belyakova, T.A.Boldyreva, V.G.Kazakov, V.V.Kovalev, E.V.Oganesyan va boshqalar), klinik-psixologik. (V.M.Shklovskiy, A.B.Xavin va boshqalar), neyropsixologik (I.V.Danilov, I.M.Cherepanov, M.I.Loxov va boshqalar), psixolingvofiziologik (I.Yu.Abeleva, N.I.Jinkin. va boshqalar), logopsixoterapevtik (L.Z.Arutyunyan, K.M.Dubrovskiy, N.L.Karpova, Yu.B.Nekrasova, E.Yu.Rau, E.N.Sadovnikova va boshqalar) izlanishlarning barchasi

duduqlanish o‘quvchida nutqning temp-ritm kamchiliklari bilan nomoyon bo‘lishi haqida yagona fikrga kelganlar.

Xd.Laguzen (1838) duduqlanish nutq kamchiligini kelib chiqishini besamaralik, uyat, qo‘rquv, g‘azab, dahshatga tushish, boshning qattiq lat yeyishi, og‘ir kasallanish, ota-onaning noto‘g‘ri nutqiga taqlid qilishni duduqlanish sabablariga qo‘shgan edi. I.A.Sikorskiy (1989) ning birinchi bo‘lib ta’kidlashicha,, duduqlanish bolalar yoshiga xosdir. Chunki bu davrda nutq rivojlanishi tugallanmagan bo‘ladi.

U irsiyatga muhim ahamiyat berdi, bunda nimjon bolalarda nutq mexanizmlari muvozanatini buzadigan boshqacha ruhiy va biologik sabablarni (qo‘rquv, lat yeyish, yuqumli kasalliklar, taqlid qilish) shartli ravishda hisobga oldi. G.D.Netkachyov (1909) duduqlanish sabablarini bolaning oilada noto‘g‘ri uslubda tarbiyalanishidan qidirdi va qattiqqo‘llik bilan hamda erkalatib tarbiyalash zararli deb hisobladi.

Chet ellik tadqiqotchilar duduqlanishning kelib chiqish sabablari bolalarni noto‘g‘ri tarbiyalash, deb ko‘rsatadilar (A.Sherven, 1908); yuqumli kasalliklarning oqibatida a’zolaming astenizatsiyalashuvi (A.Gutsm an, 1910); tili chuchuklik, taqlid qilish, infeksiya, yiqilish, qo‘rqish, o‘qitish paytidagi chapaqaylik deb belgilashdi (T.Beifsher, 1912; E.Freshels, 1931). Shunday qilib, duduqlanish etiologiyasida ekzogen va endogen omillarning jami qayd qilinadi (V.A.Gilyarovskiy, M.Ye.Xvatsev, I.A.Vlasova, N.I.Krasnogorskiy, N.I.Tyapugin, M.Zeem an va boshqalar). Hozirgi vaqtda duduqlanish sabablarini ikki guruhga: moyillik sababi ("negiz"ga) va keltirib chiqaruvchi sababga ("turtki"ga) ajratish mumkin. Bunda ayrim etnologik omillar duduqlanishni rivojlantirishi va uni keltirib chiqarishi ham mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Moyillik sabablariga quyidagilar kiradi:

- ota-onalarning nevropatik kasallanishi (markaziy nerv sistemasining faoliyatini bo‘shashtiruvchi yoki izdan chiqaruvchi nerv kasalliklari, yuqumli va jismoniy kasalliklar); - duduqlanuvchining o‘zidagi nevropatik xususiyatlar (tungi qo‘rquv, enurez, kuchli qo‘zg‘aluvchanlik, his-hayajonli zo‘riqish);

- konstitutsionai moyillik (vegetativ nerv sistemasining kasallanishi va oliy nerv faoliyatining juda ham nozikligi, uning ruhiy shikastlanishga alohida duchor bo‘lishi);

- nasliy buzilish (duduqlanish nutq apparatining tug‘ma zaifligi asosida rivojlanadi, u avloddan-avlodga retsessiv alomat tarzida o‘tib borishi mumkin). Agar tashqi muhit duduqlanishga salbiy ta’sir ko‘rsatsa, ekzogen omillarning ta’sirini e’tiborga olish lozim;

- bosh miyaning turli davrlardagi rivojlanishida, ko‘plab salbiy omillar ta’sirida shikastlanishi: ona qornidagi va tug‘ma jarohatlanish, asfiksiya; postnatal

- yuqumli kasalliklar, turli xil bolalar kasalliklaridagi jarohatli va trofik-almashinuv buzilishlar.

Ko‘rsatilgan sabablar jismoniy va ruhiy sohalarda turli xil patologik o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi. Nutq rivojlanishining kechikishiga, nutqning zaiflashuviga olib keladi va duduqlanishning rivojlanishiga imkon beradi.

Nomuvofiq shartlarga quyidagilar kiradi:

Bolalarning jismoniy zaifligi;

Miya faoliyatining yoshga bog‘liq xususiyatlari bosh miya katta yarimshari asosan bolaning besh yoshga yetganida shakllanadi, aynan shu yoshda bosh miya faoliyatidagi funksional assimetriya yuzaga keladi.

Ontogenetik jihatdan o‘ta tabaqalashgan va kech yetilgan nutq funksiyasi, ayniqsa, nozik va zaif bo‘ladi.

Shu bilan birga, o‘g‘il bolalardagi nutq funksiyasining qiz bolalardagiga nisbatan kech rivojlanishi ulardagi nerv sistemasining zaiflashuviga sabab bo‘ladi; Nutqning jadal rivojlanishi (3—4 yoshda), bunda uning kommunikativ, idrok etish va muvofiqlashtiruvchi faoliyatlari kattalar bilan bo‘ladigan muloqot ta’siri ostida tez rivojlanadi. Bu davrda ko‘pgina bolalarda bo‘g‘in va so‘zlarni takrorlash (integratsiya) kuzatiladi. U fiziologik xarakterga egadir; Bolaning yashirin, ruhiy siqilishi, atrofdagilar bilan salbiy munosabatlar asosida tez ta’sirlanish; muhim talablar va uni anglash darajasi o‘rtasidagi ziddiyat; “Bola va kattalar o‘rtasidagi ijobiy emotsional aloqalarning noto‘kisligi. Hissiyotli (emotsional) zo‘riqish paydo bo‘ladi, u sirtidan ko‘pincha duduqlanish bilan nihoyalangani; Harakat, ohang hissi, mimik-artikular faoliyat rivojlanishidagi yetishmovchilik. Aytib o‘tilgan u yoki bu qulay shartlar mavjud bo‘lgani holda qandaydir m iqdorda favqulodda tashqi omil (qo‘zg‘atuvchi)ning bo‘lishi nerv buzilishi va duduqlanishni yuzaga keltirish uchun yetarlidir. Keltirib chiqaruvchi sabablar guruhida anatomik-fiziologik, ruhiy va ijtimoiy sabablarni ajratib ko‘rsatish mumkin.

Anatomik-fiziologik sabablar: ensefalitik oqibatlar bo‘lgan jismoniy kasalliklar; jarohatlar - ona qornidagi, tug‘ilish paytidagi, ko‘pincha asfiksiya bilan, miyaning chayqalib lat yeyishi; miyaning organik buzilishi, bu paytda harakatni muvofiqlashtiruvchi qobiq osti mexanizmlari yallig‘lanishi mumkin; zaharlanish va markaziy nutq apparatini zaiflashtiruvchi boshqa kasalliklar natijasida nerv sistemasining tamoman izdan chiqishi yoki o‘ta charchashi: qizamiq, terlama, gijalar, ayniqsa, ko‘k yo‘tal, ichki sekretiya alm ashinuv kasalliklari, burun, halqum, hiqildoq kasalliklari, dislaliya, dizartriyaning va nutq to‘liq rivojlanmaganligi hollaridagi tovush talaffuzi apparatining mukammal rivojlanmaganligi.

Ruhiy va ijtimoiy sabablari: qisqa muddatli - bir lahzalik - ruhiy shikast (qo‘rquv, vahimaga tushish); uzoq vaqt ta’sir ko‘rsatadigan ruhiy shikast, bunda quyidagi holda ko‘rinadigan noto‘g‘ri oila tarbiyasi tushuniladi: tantiqlik, buyruqqa asoslangan tarbiya, bir xil bo‘lmagan tarbiya, “namunali” bola tarbiyasi; surunkali ziddiyatli kechinmalar, ruhiy zo‘riqish yoki hal etilmagan, umumiy g‘ov bo‘luvchi ziddiyatli vaziyatlar ko‘rinishidagi uzoq muddatli salbiy hissiyotlar; ruhan juda og‘ir ezilish; o‘tkir samarasiz ta’sirni keltirib chiqaradigan kuchli; vahimali va o‘ta shodlanish holati; nutqning bolalikda noto‘g‘ri shakllanishi; nafas olish davomidagi nutq, tez gapirish, tovush talaffuzining buzilishi, ota-onalarning tez, notekis nutqi, kichik yoshdagi bolalarni haddan ortiq nutq materiallari bilan zo‘riqtirish, nutq materiali va fikr-tafakkurning (mavhum tushunchalar, jummalarning murakkab qurilishi) bola yoshidagi

nomuvofiq tarzda murakkabligi; poliglossiya: erta yoshda birdaniga turli xil tillarni bilish odatda qandaydir bir tildagi duduqlanishni keltirib chiqaradi; duduqlanuvchilarga taqlid qilish.

Bunday ruhiy induksiya ikkita shaklga ajraladi: sust - bola duduqlanadigan kishining nutqini tinglab, beixtiyor duduqlana boshlaydi, faol - u duduq kishiga taqlid qiladi; chapaqaylikdan o‘naqaylikka o‘rgatish, doimo eslatish, tartibga chaqirish bolaning oliy nerv faoliyatini izdan chiqarishi va duduqlanishni keltirib chiqarish bilan birga, nevrotik va psixopatik holatlarga olib kelishi mumkin; o‘qituvchining bolaga noto‘g‘ri munosabatda bo‘lishi; haddan ortiq qattiq qo‘llik, shafqatsizlik duduqlanishning yuzaga kelishi uchun turtki bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Duduqlanish alomatlari Rus tadqiqotchilari duduqlanishning turlicha tibbiy ko‘rinishlaridagi fiziologik va ruhiy ko‘rinishlarni aniqlab, fiziologik xarakterdagi zaiflashuvni birlamchi hisoblashmoqda. Fiziologik zaiflashuvlar asosida duduqlanuvchi shaxsning ruhiy xususiyatlari shakllanadi, bu duduqlanishni yanada chuqurlashtiradi. Ruhiy o‘zgarishlar ko‘pincha birinchi darajali ahamiyat kasb etadi. Duduqlanishning dastlabki to‘liq alomatlari I.A.Sikorskiyning "Duduqlanish" (1989) nomli ilmiy ishida ko‘rsatib berilgan edi. Kishilarning turlicha yosh davrlaridagi duduqlanishning yuzaga kelishini M.Ye.Xvatsev, M.Zeeman, E.Freshels, V.A.Gilyarovskiy, N.P.Tyapugin, S.S.Lyapidevskiy va boshqa ko‘pchilik olimlar o‘rganishdi.

Hozirgi davrda alomatlaming bir-biriga o‘zaro yaqin munosabatda bo‘lgan ikkita guruhi ajratiladi: biologik (fiziologik) va ijtimoiy (psixologik).

Fiziologik alomatlariga nutqning hosil bo‘lishida ishtirok etuvchi a‘zolarining tortishishi, MNS (markaziy nerv sistemasi) va jism oniy salomatligining, umumiy va nutq harakatlarining buzilishi kiradi.

Psixik alomatlarga — nutqda tutilish va his-hayajonli nutqning boshqa buzilishlari, nutqda qayd qilish fenomeni, logofobiylar, nayrang ishlatish va boshqa ruhiy jihatlar kiradi.

Nutq akti jarayonidagi muskul tortishishi duduqlanishning asosiy tashqi alomatlari sanaladi. Aslida muskul tortishi uch xil bo‘ladi: klonik, tonik va aralash.

Klonik muskul tortishish vaqtida tovush bo‘g‘in yoki so‘z bir necha marotaba takrorlanadi. (o-o-o-lma, pa-pa-pa-parta, nonnon-non).

Tonik muskul tortishish vaqtida esa, so‘z boshida to‘xtalish ro‘y beradi va tutilib gapiruvchi bir tovushdan, bo‘g‘indan va so‘zdan ikkinchi tovushga, bo‘g‘inga va so‘zga o‘tolmaydi, uzoq to‘xtalib qoladi. (...ol.ma, p...arta, ...n..on).

Uchinchi turi **aralash** — klono-tonik yoki tono-klonik muskul tortishishi kuzatiladi. Odatda, bunday tortishishlar bilan barcha nafas - tovush - artikulatsion apparat izdan chiqadi, zero uning harakati butun ishlayotgan markaziy nerv sistemasi orqali boshqariladi va nutq jarayonida ajralmagan bir butun a‘zo sifatida ishlaydi.

Mavjud pay tortishishining ustunligiga qarab nutqning u yoki bu organlari: nafas olish, ovoz paychalarida va artikulatsion apparatida joylashadi.

Duduqlanish paytidagi nafas olishning buzilishi uchta shaklga ajraladi: ekspirator (tortishishli nafas chiqarish), inspirator (tortishishli nafas olish, ba’zida xirillash bilan) va respirator (tortishishli nafas olish va nafas chiqarish, ko‘p hollarda so‘zlarning bo‘linishi bilan).

Ovoz paychalari apparatidagi pay tortishishi quyidagi tarzda xarakterlanadi: birlashgan (tortishib birlashgan, tovush burmalari o‘z vaqtida yozilib ketmaydi — tovush birdaniga, yoxud klonik yoki cho‘ziqli tortishish yuzaga keladi — m a’rash tusida uzilish ("o-o-olim ") yoki turtkiga xos unli tovush ("ooo") hosil bo'ladi); ajralishgan (tovush tirqishi ochiq qoladi — bu holda butunlay sukut saqlash yoki shivirlagan nutq kuzatiladi); vokalga oid, bu bolalarga xosdir (dastlab I.A. Sikorskiy aniqlagan).

Bolalar so‘zda unlilarni cho‘zib talaffuz qiladilar. Artikulatsion apparatda ushbu tortishishlar farq qilinadi — labga oid, tilga oid va yumshoq tanglayga oid. U lar ko'pincha portlovchi undosh tovush (q, k, g‘, g, b, p, t, d) ni talaffuz qilishda tez nam oyon bo'ladi. Binobarin, eng m urakkab tovushlarning fonetik tabiati bilan bog'liq qiyinchiliklardan tashqari, gramm atik omillar — iboradagi so'z holati, m atnning tuzilishi va boshqalar ham katta aham iyatga ega.

Bunda bayonning mazm unini hisobga olish lozim, zero, duduqlanish talaffuz qilinayotgan so'zning sem antik va hissiyotli murakkablashuviga yarasha kuchayadi: kishi yaxshi m a'lum bo'lgan narsani bayon qilishdan ko'ra bahs va m unozaralar qilish chog'ida ko'proq duduqlanadi. O'quvchilar yaxshi tayyorlangan o'quv materialini aytib berishda kamroq duduqlanadilar. Nutq ritmi duduqlanishning tezligi borasida muhim ahamiyat kasb etadi. Duduqlanadigan bolalarning hayajonli nutqida fonetik-fonematik va leksik-grammatik buzilishlar ko'zga tashlanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi duduqlanadigan bolalardagi fonetik-fonematik buzilishlar 60,7%, kichik yoshli o'quvchilar orasida 43,1%, o'rta yoshlilarda 14,9% va yuqori sinf o'quvchilarida 13,1% ni tashkil qiladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi duduqlanuvchi bolalar orasida so'z talaffuzining buzilishidan tashqari, xastalikning 34 foizi nutq rivojlanishidan, so'zning yuzaga kelish muddatidan, iborali nutqning shakllanishidan chetga og'ish sifatida qayd qilinadi. Talaffuzdagi urg'u, intonatsiya, ritm buziladi. Nutq asoslanmagan pauzalar, qaytariqlar bilan uzilib-uzilib chiqadi, jarangdorlik va talaffuz sur'ati, tovush kuchi, balandligi va shiradorligi duduqlanuvchining nutqiy maqsadi, emotsional holati bilan bog'liq holda o'zgaradi. Duduqlanish tutib qolishining beqaror tezligini o'rganish to 'g 'ri nutqning saqlanib qolgan qismi haqidagi, saqlanib qolgan nutqning nutq faoliyatidagi va nutq vaziyatidagi turli darajali murakkabliklariga bog'liq ravishdagi ko'rsatkichini belgilash to'g'risidagi tushunchalarni asoslash uchun imkoniyat yaratadi. Saqlangan nutq darajasini aniqlash logopedik ishning har bir bosqichidagi asosiy tuzatish vazifalari uchun m uhim ahamiyat kasb etadi.

Duduqlanishning paydo bo'lishiga umumiy va nutq m otorikasining turlicha buzilishlari xosdir. Ular zo'raki (nutqiy tortishishlar, pay, bo'yin, yuzdagi uchishlar) va ixtiyoriy tutib qolish tarzida bo'lishi mumkin. Duduqlanuvchilar o'zlarining qiyin nutqini niqoblash yoki

yengillashtirish maqsadida bunday harakatlardan foydalanadilar. Umumiy harakatlantiruvchi zo'riqish, harakatlarning siqirligi yoki harakatlantiruvchi kuchdagi bezovtalik, to'xtab qolish, yo'nalishning izdan chiqishi yoki bo'shashuvchanlik, o'zgaruvchanlik ham tez-tez ko'zga tashlanib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Белякова Л.И. Логопедия. Заикание. // Учебник. Серия: Высш профессиональное образование. – М.: Академия, 2003.
2. Визель Т.Г. О природе заикания и его коррекции. – М., 2018.
3. Волкова Г. Игровая деятельность в устранении заикания дошкольников. // Книга для логопедов. 2-е изд. – М., 2003.
4. Левина Р.Е. Преодоление заикания у дошкольников. – М Сфера, 2009. 78 с.
5. Utbasarova U.M. Duduqlanish muammosi: kelib chiqish sabablari, omillari yuzasidan olimlarning qarashlari // Bola va Zamon. 2 / 2023, 66 -67 b.
6. Шкловский В.М. Психотерапия в комплексной системе лечения логоневрозов. // Руководство по психотерапии. / Под ред. В.Е. Рожнова. – М., 1974. С. 197-208
7. Ястребова А. В. Коррекция заикания у учащихся общеобразовательной школы. // Пособие для учителей-логопедов. – М.: Просвещение, 1980. 104 с.